

MIRKKA LAPPALAINEN

Suosio, suoja ja sosiaalinen nousu

Aatelissuku ja patronus-klienttijärjestelmä uuden ajan alun Ruotsissa

Suosijoiden ja suosikkien järjestelmä on uuden ajan alun Ruotsin kiehtovimpia ja kiistellyimpiä tutkimuskohteita. Patronuksiin turvaten ja klienttiehin luottaen taisteltiin asemasta aikana, jolloin keskitetty valtiomursi paikalliset valtarakenteet ja jolloin Tukholman hovista ja keskushallinnosta tuli eliittien valtakamppailun näyttämö.

■ Patronusten ja klienttien, suosijoiden ja suosikkien, väliset siteet olivat valtajärjestelmien rakennusaineita. Kun säännönmukaiset byrokraattiset käytännöt olivat vasta kehitymässä, hallintojärjestelmä perustui henkilökohtaisille suhteille. Suurvalta-ajan Ruotsi oli tässä suhteessa tyypillinen valtakunta: sitä on sanottu klienttisuhteiden lävistämäksi yhteiskunnaksi.¹

Viime aikoina historioitsijat ja yhteiskuntatieteilijät ovat osoittaneet huomattavaa kiinnostusta näihin valtajärjestelmiä jäsentäneisiin hierarkkisiin vastavuoroisuuden siteisiin. Patronukset ja klientit esiintyvät nykyään jatkuvasti esimodernia aikaa käsittelevässä kirjallisuudessa, artikkeleissa ja esitelmissä. Useimmissa tapauksissa klient-

tisuhteiden tutkimus liittyy läheisesti kukoistavaan verkostotutkimukseen – tutkitaan siis patronusten ja klienttien muodostamien valtasuhteiden kytkentöjä. Näin klienttisuhteiden tutkimus sivuaa myös avioliitto- ja sukuverkostojen tutkimusta.

Mainetta saavuttaneisiin uuden ajan alun keskieurooppalaisten klienttijärjestelmien tutkijoihin kuuluvat mm. Peter S. Bearman, Sharon Kettering ja Anthoni Maczak. Pohjoismaalaisista tutkijoista suosikkijärjestelmistä ovat kirjoittaneet erityisesti Heiko Droste, Gunner Lind, Jan Samuelsson ja Fabian Persson. Kimmo Katajalan uusi talonpoikaiskapinoita käsittelevä tutkimus sisältää varteenotettavia aineksia myös klienttisuhteita käsittelevään keskusteluun.² Kaik-

1. Esim. Peter Englund (1993) 'Om klienter och deras patroner'. Teoksessa Stellan Dahlgren, Anders Florén och Åsa Karlsson (toim.) *Makt och vardag. Hur man styrde, levde och tänkte under svensk stormaktstid*. Stockholm: Atlantis, 87–92.

2. Peter S. Bearman (1993) *Relations into Rhetorics. Local Elite Social Structure in Norfolk, England, 1540–1640*, New Brunswick: Rutgers University Press; Sharon Kettering, mm. (1993), 'Brokerage at the court of Louis XIV', *The Historical Journal* 36, 69–88; Antoni Maczak (1991) 'From Aristocratic Household to Princely Court: Restructuring patronage in the sixteenth and seventeenth centuries', teoksessa Ronald G. Asch ja Adolf M. Birke *Princes, Patronage and the Nobility*, Oxford University Press, 315–327; Gunner Lind (1996) 'Clientilism and the Power Elite', teoksessa Wolfgang Reinhard (toim.) *Power Elites and State Building*, Clarendon Press, 123–148; Heiko Droste (1998) 'Språk och livsform. Patronage i 1600-talets Sverige', *Scandia*, 28–54; Jan Samuelsson (1993) *Aristokrat eller föradlad bonde. Det svenska frälsets ekonomi, politik och sociala förbindelser under tiden 1523–1611*. *Bibliotheca Historica Lundensis* 77, Malmö: Lund University Press; Fabian Persson, mm. (1993), 'En hjälpande hand. Principiella aspekter på patronage i förhållande till nepotism och meritokrati under stormaktstiden', *Scandia* 59, 48–70; Kimmo Katajala (2001) *Suomalainen kapi-*

ki eivät kuitenkaan pidä nykytutkimuksen suurta kiinnostusta aiheeseen pelkästään myönteisenä: hiljattain kovaa kritiikkiä on esittänyt Ruotsin aatelin pitkän linjan kehitystä hahmotellut Ingvar Elmroth, jonka mielestä uusi tutkimus on vahvasti liioitellut klienttisuhteiden merkitystä Ruotsin historiassa.³

Olen selvittänyt patronus-klienttisuhteita osana aatelia ja Ruotsin uuden ajan alun valtionmuodostusta käsittelevää tutkimustani.⁴ Sen keskipisteessä on 1600-luvulla huomattavaan menestykseen, valta-asemaan ja vaurautteen kohonnut itäuusmaalainen Creutzien aatelissuku. Vaikutusvaltaiset patronukset kietoutuivat erottamattomaksi osaksi suvun sosiaalista nousua.

Patronus-klienttisuhteet, joita Gunner Lindiä lainaten voidaan kutsua epätasa-arvoisten ihmisten väliseksi ystävyyssuhteiksi, ovat olleet tyypillisiä useimmille yhteiskunnille historiassa.⁵ Patronus-klienttisuhteet pohjautuvat vapaaehtoisuudelle, mutta niiden sisältämiä velvollisuuksia painotetaan vahvasti. Keskeistä on resurssien vastavuoroinen vaihto. Patronus-klienttisuhteita eivät myöskään säätele lait eivätkä asetukset.⁶ Suhteiden luonne ja niihin sisältyvän yhteistoiminnan tarkoitus on kuitenkin sidoksissa historialliseen tilanteeseen; ne muovautuvat uudelleen ja saavat uusia merkityksiä.

Sanaparia *patronus-klientti* voidaan käyttää teoreettisena yleisnimityksenä hierarkkiselle vastavuoroisten suhteiden järjestelmälle. Klienttisuhteita tutkiessa sokeutuu kuitenkin väistämättä vyyhteen, joka on syntynyt käsitteiden muuttuvasta merkitysisällöstä ja vaihtelevasta käytöstä.

Klienttisuhteiden lisäksi puhutaan myös herran ja palvelijan välisestä suhteesta ja siihen sisältyvästä palvelusideaalista. Herra-palvelija (*lord-servant*)-käsitepari viittaa ensisijaisesti tapaan, jolla valtarakenteet organisoituivat väkivaltaisella ja hajanaisella keskiajalla. *Patronus-klientti* (*patron-client*) viittaa taas esimoderniin, hovikeskeiseen yhteiskuntaan. Keskiaikainen herra jakoi palvelijoilleen omia resurssejaan, mutta myöhemmän ajan *patronus* toimi ensi sijassa resurssien välittäjänä, siis yhdisti klienttinsä hoviin.⁷

Palvelusideaali, molemminpuolisen suojelun ja tuen vaatimukset säilyivät uuden ajan alkuun siirryttäessä. Käsitteiden käyttö onkin näkökulma- ja määrittelykysymys. Tutkijan kannalta asian tekee takkaiseksi se, että käsitteitä on niiden sisältämän ajallisen ulottuvuuden takia vaikea käyttää pelkinä teoreettisina työkaluina. Heiko Drostin mukaan *patron* tulee ruotsalaiseen kielenkäyttöön 1610-luvulla.⁸ Sen käyttöönotto osuu siis ajallisesti yhteen Ruotsin keskitehtyn valtion synnyn tärkeimpien vaiheiden kanssa. Jos *patronus-klientti*-sanaparia käytetään huolettomasti varhaisempien aikojen osalta, vaarana väijyy 1600-luvun yhteiskunnan elementtien projisoiminen aikakausille, joille ne eivät kuulu.

Herroja ja palvelijoita 1500-luvun Suomessa

Creutzit ovat keskiajalta periytyvä itäuusmaalainen aatelissuku, jonka jäsenet olivat vielä 1500-luvulla melko vähämerkityksinen osa paikallista eliittiä. He olivat riippuvaisia mahtavista sukulaisistaan Wildemaneista, jotka olivat sukusiteiden kautta verkostoituneet sekä paikallisen vähäisemmän rälsin että suomalaisen aatelin tärkeimpien sukujen kanssa. Pernajan Tjusterbytä hallitsevat Wildemanit olivat Juhana III:n suosiossa ja juurruttaneet vahvasti asemansa valtakunnan itä- ja kaakkoisosien hallintoon. He ja heidän sukulaisensa olivat upseereita

na. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla (n. 1150–1800), Historiallisia tutkimuksia 212, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

3. Ingvar Elmroth (2001) *Från överklass till medelklass. Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900*. Falun: Nordic Academic Press, 165–174.

4. Työ on osa *Eliitit ja yhteiskunnan muutos – sukustrategiat ja vallan verkostot 1500–2000* -nimistä Suomen Akatemian projektia. Projektiin osallistuu Helsingin ja Turun yliopistojen tutkijoita, ja sitä vetää prof. Markku Kuisma.

5. Lind (1998) 123.

6. S.N. Eisenstadt ja L. Roniger (1984) *Patrons, Clients and Friends. Interpersonal relations and the structure of trust in society*. Cambridge University Press, 48–49; Samuelsson (1993) 223–224.

7. J.M.W. Bean (1989) *From Lord to Patron. Lordship in Late Mediaeval England*, Manchester: Manchester University Press, 236–237.

8. Droste (1998) 41–43.

ja hallintomiehiä, jotka säännönmukaisesti istuivat linnanpäällikön, käskynhaltijan ja vastaavissa viroissa näillä alueilla.⁹

Suomi oli 1500-luvun lopulla sotaista rajamaata, ja monet yhteiskunnan keskiaikaiset piirteet elivät yhä. Pitkät Venäjää vastaan käydyt sodat koostuivat enimmäkseen hävitysretkistä, ja sodan ja rauhan välinen ero oli häilyvä. Yhteiskunta oli turvaton ja väkivaltainen, koska keskusvalta oli yhä heikko. Yksilön tärkeimpänä turvana olivat suku sekä hänen suojelijansa ja palvelijansa. Heiveröisen hallinnon luonne korosti henkilökohtaisten suhteiden merkitystä. Siiviili- ja sotilashallinnon välillä ei ollut juuri eroa, ja valtaa käyttävät rälssimiehet olivat käytännön koulussa sotaoppinsa saaneita upseereita. Käskyvaltasuhteet olivat epämääräisiä ja virkojen sisältö ja vastuualueet laajoja ja tulkinnanvaraisia. Voidakseen kerätä veroja tai käydä sotaa hallitsijan oli pakko suoda Suomen aatelisille paljon itsenäistä päätäntävaltaa.¹⁰

Yksilön sosiaalinen verkosto muodostui myöhäiskeskiajalla ja uuden ajan alussa ensi sijassa suvusta. Sukulaisuuskäsitys oli myöhäiskeskiajan Ruotsissa bilateraalin, eli sukulaisuus laskettiin sekä äidin- että isän puolelta. Olennaista oli elossa olevien sukulaisten verkosto. Miespuolista sukujohtoa ja sen menneisyyttä korostava sukulaisuuskäsitys alkoi 1500-luvulla saada yhä enemmän jalansijaa. Kruunu tuki kehitystä voimakkaasti, sillä esimerkiksi epämääräiset käsitykset aateluuden periytymisestä hajottivat sen mahdollisuutta kontrolloida omavaltaisia paikallisia valtakeskittyä.¹¹

Keskiajan ja uuden ajan alun yhteiskuntaa jäsensivät herran ja palvelijan väliset turvan ja suojelun siteet. Palvelussuhteet kietoutuivat hauraaseen ja henkilökeskeiseen hallintoon. Hallinto ei olisi voinut toimia ilman yksilöiden välisiä lojaalisuussiteitä, sillä käskyvalta- ja vastuusuhteet olivat epäselviä.¹² Lojaalisuussiteet eivät rajoittuneet sukulaisuus- ja palvelusuhteisiin. Peter Reinholdssonin mukaan keskiajalla ei välttämättä tehty suurta eroa ystävien ja sukulaisten välillä ja sukulaisuuteen viittaavia sanoja (kuten *frände*) käytettiin ihmisistä, jotka eivät olleet varsinaisesti sukua keske-

nään.¹³ Tällaiset myöhäiskeskiajan ja 1500-luvun ns. rituaalisen sukulaisuuden ulottuvuudet ovat yhä suurelta osin hämärän peitossa. Lähteitä on vähän ja niiden tulkinta on vaikeaa. Se mentaalinen maailma, jolle yhteisölliset suhteet rakentuivat, on yhä luoksepääsemätön.

Talonpojat olivat mahtimiesten ja nämä vuorostaan toisten mahtimiesten, ruhtinaiden ja vallantavoittelijoiden palvelijoita. Palvelussuhteen sisältämät velvollisuudet olivat karskeja: herra oli velvollinen vapauttamaan vangitut palvelijansa, nämä olivat velvollisia puolustamaan herraansa aseina. Turvattomassa ja väkivaltaisessa yhteiskunnassa tämä oli tarkoituksenmukaista.¹⁴

Henkirikosten sovittelu, sovintorahojen maksaminen ja tappajan henkeä turvaa-

9. Wildemaneista ja Creutzeista 1500-luvulla mm. Mirka Lappalainen (2001a) 'Regional Elite Group and the Problem of Territorial Integration. The Finnish Nobility and the Formation of the Swedish "Power State", c. 1570–1620'. *Scandinavian Journal of History* 26, 1–24 ja (2001b) *Paikallinen mahtisuku ja suurvallan synty. Ernst Creutz ja eliittien murros Ruotsissa n. 1580-luvulta 1630-luvulle*. Painamaton lisenensiatintyö, Helsingin yliopisto. Kurt Antell (1956) *Pernå sockens historia. Tiden till år 1700*. Pernå: Pernå kommun.

10. Pentti Renvall (1949), *Kuninkaanmiehiä ja kapi-noitsijoita Vaasa-kauden Suomessa*. Helsinki: Tammi, 53–161, 304–317; Heikki Ylikangas (1997) *Nuijasota*. Helsinki: WSOY, 22–62; myös mm. Petri Karonen (1999) *Pohjoinen suurvalta. Ruotsi ja Suomi 1521–1809*, Juva: WSOY, 96–121; Lappalainen (2001a).

11. Asiaa on käsitelty erityisesti Christer Winberg (1985) *Grenverket. Studier rörande jord, släktskapsystem och ståndsprivilegier. Rättshistoriskt bibliotek* 38. Lund: Skriften utgivna av institutet för rättshistorisk forskning, 10–50, 141–148; keskustelusta ks. Olli Matikainen (2002), *Verenperijät. Väkiä ja yhteisön murros itäisessä Suomessa 1500- ja 1600-luvulla*. Bibliotheca historica 78, Helsinki, 56–66; myös Lappalainen (2001b), 57–59.

12. Ks. Peter Reinholdsson (1998), *Uppror eller resningar? Sambällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*. Studia Historica Uppsaliensia 186. Uppsala, 153, 158–163.

13. Ruotsin myöhäiskeskiajan osalta tätä on tutkinut Peter Reinholdsson (1998) *Uppror eller resningar? Sambällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige*. Studia Historica Uppsaliensia 186. Uppsala, 150–152. Also A. Maczac (1996) 'The Nobility-State Relationship', teoksessa Wolfgang Reinhard (toim.) *Power Elites and State Building*, Clarendon Press, 191.

14. Peter Reinholdsson (1998) 150–166; Katajala (2001), 91–205, ks. myös Elias Norbert, (1994/1938) *The Civilizing Process. The History of Manners, State Formation and Civilization I–II*. Saksankielinen alkuteos 1938. Oxford: Blackwell, 160.

maan annetut suojelukirjeet on esitetty tyyppiesimerkkeinä 1500-luvun yhteiskunnan väkivaltaisesta ilmapiiristä, sukujen mahdista ja kruunun heikosta asemasta.¹⁵ Niissä konkretisoitui yksilön riippuvaisuus paikallisista suojelijoista. Henkirikosten sovittelu oli myös rälssisukujen todellisuutta. Creutzitkin saivat maita korvauksena henkirikoksesta, ja 1570-luvulla perheen päämies Lars Mårthensson sai kuvernööri Tottilta suojelukirjeen tapettuaan kuvernöörin veljen palvelijan.¹⁶

Palvelussuhteet olivat yleensä pitkiä, mutta käytännössä niitä myös purettiin ja solmittiin uudelleen helposti. Keskeinen elementti herran ja palvelijan (tai patronuksen ja klientin) välisessä suhteessa on ollut palvelijan oikeus ”purkaa sopimus”, jos herra ei kyennyt täyttämään velvollisuuksiaan. Jos patronuksen valta-asema romahti, klienttien kunnia ei velvoittanut heitä enää uskollisuuteen.¹⁷ Tämä antoi tietenkin mahdollisuuden käytännöllis-poliittisille siirroille. Hyvä esimerkki tästä on suomalaisten aatelismiesten vuoden 1599 poliittisen kriisin jälkeen osoittama vauhdikas opportunisti.

Poliittisten kiistojen aikaan suomalaiset aateliset olivat lähes yksissä tuumin ryhmityneet marski Flemingin ja kuningas Sigismundin kannattajiksi. Kaarle-herttuan voiton jälkeen useita aatelin näkyviä hahmoja teloitettiin, ja huomattavan suuri osa pakeni Baltiaan. Sovinto vallankaappaajan ja suomalaisten välillä solmittiin kuitenkin pian: aateliset hylkäsivät Sigismundin, palasivat Suomeen, saivat takaisin kartanonsa ja moni nousi nopeasti korkeaan virkaan. Kaarle tarvitsi heitä, ja omaa etuaan tähyävät aateliset eivät joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta lainkaan epäröineet sysätä sivuun kelvottomaksi suojelijaksi osoittautunutta Sigismundia. Näin tekivät myös Sigismundin ”uskollisiin” kannattajiin kuuluneet Wildemanit sukulaisineen. Suvun päämies, amiraali Arvid Tönneson Wildeman pakeni Viroon, mutta palasi nopeasti takaisin ja pääsi Viipurin käskynhaltijaksi ja Karjalan laamanniksi. Kriisissä menetti henkensä kaksi Arvid Tönnesonin veljeä sekä muita sukulaisia, mm. Lars Mårthensson Creutz, jonka Kaarle teloitutti Viipurissa.¹⁸ Kriisin

muistot lakaistiin kuitenkin maton alle, eikä minkäänlainen poliittinen epäluulo sävyttänyt Creutzien ja hallitsijan suhdetta seuraavina vuosikymmeninä.

Uudet suosijat uudessa valtiossa – Ernst Creutz ja aristokraatit

Peter S. Bearman on kirjassaan *Relations into Rhetorics* osoittanut, miten paikallisen eliitin sosiaalinen rakenne muuttui Englannissa sisällissotaa edeltävän sadan vuoden aikana: paikallisuuteen ja sukuun perustuvat rakenteet korvautuivat valtakunnallisella identiteetillä ja patronus-järjestelmällä, joka linkitti ihmiset valtakunnan tasoon.¹⁹ Vastaava, samaan aikaan osunut kehitys on helppo havaita myös Ruotsissa. Kustaa II Aadolfin ja Axel Oxenstiernan aikaan mennessä paikalliset valtarakenteet olivat murtuneet kaikkialla. Hovista ja Tukholman keskushallinnosta oli tullut eliittien huomion keskipiste.

Vanha sukuverkosto, johon Creutzit olivat nojanneet, menetti 1610-luvun kuluessa merkityksensä. Johtohahmot kuolivat muutaman vuoden sisällä, ja 1620-luvun alussa nuori upseeri Ernst Creutz, teloitettuna Lars Mårthenssonin poika ja Sarvilahden kartanon herra, sai havaita olevansa kotiseutunsa tärkeimpiä ellei tärkein matimies. Itäisen Uudenmaan ja Kymenlaakson paikallisen eliitin koostumus oli myös muuttunut täysin, kun ulkomaisille upseereille ja heidän perheilleen oli myönnetty alueelta laajoja maa-alueita.²⁰ Tukeakseen perheensä valta-asemaa ja sen säilymistä Ernst Creutzin oli luotava uusia kontakteja nousevaan keskusvaltaan ja sitä hallinnoiviin aristokraatteihin. Valtaa ei enää voinut ryhtyä haalimaan territoriaalisten sukuverkostojen avulla.

Ernst Creutzin muodostamat kontaktit perustuivat armeijassa luotuihin suhteisiin. Kustaa II Aadolfin armeija kävi 1620-luvulla Liivinmaalla menestyksekkästä sotaa Puolaa vastaan. Sota erosi suuresti niistä kahaakoista, joihin Ernst Creutzin esi-isät olivat ottaneet osaa. Kustaa II Aadolfin armeija oli suurempi ja ammattimaisempi kuin koskaan. Liivinmaa kaupunkeineen ja peltoineen oli myös Ruotsin aristokraattien kiin-

nostuksen kohde aivan toisella tapaa kuin Karjalan erämaat.²¹

Liivinmaalla sotineen armeijan ylipäälliköstä Jacob de la Gardiesta tuli Creutzin esimies ja suosija. De la Gardie oli paitsi maineikas sotapäällikkö, myös poliittinen vaikuttaja, suurmaanomistaja, viljakauppias ja rautateollisuuden kehittäjä. Creutzin uraa ja asemaa suhteessa de la Gardieen tukivat sotataudit, jotka kaatoivat myös lukuisia upseereita ja tekivät Creutzista esimiehelleen tärkeän.²² De la Gardien isällä, ranskalaisella palkkasoturilla ja kuninkaallisella suosikilla Pontus de la Gardiella oli Venäjän-sodan aikana ollut läheiset suhteet moniin suomalaisiin aatelisiin, myös Wildemaneihin.²³ Suhde näyttää siis osittain periytyneen.

Jacob de la Gardien äiti oli Juhana III:n avioton tytär, joten marski oli sukua itselleen kuninkaalle. Tästä huolimatta de la Gardien perheen asema aristokratiassa oli hiukan hankala, sen ranskalaiset sukujuurret kun eivät kaikilta osin kestäneet tiukan säätyideologista tarkastelua. Sotatoimia koskevat suuret erimielisyydet viilensivät 1620-luvun lopulla kuninkaan ja Jacob de la Gardien välejä, mutta de la Gardien asema säilyi kaikesta huolimatta vankkana.²⁴

Ernst Creutzin kannalta tärkeintä ja edullisinta oli Jacob de la Gardien läheinen suhde vaikutusvaltaiseen kansleri Axel Oxenstiernaan. De la Gardie–Oxenstierna-akseli tarjosi Creutzille hyvän lähtökohdan hänen hakiessaan läänityksiä korvauksena maksamattomista upseerinpalkoistaan. De la Gardien ja Oxenstiernan avulla Creutz saikin juuri ne maa-alueet, jotka hän halusi laajentaakseen kahta pernajalaista kartanoaan perinnöksi kahdelle pojalleen.²⁵

Läänitysten hankkiminen näyttää olleen yleinen palvelus, joita korkeassa asemassa olevat tekivät niille, jotka olivat heistä riippuvaisia. Pontus de la Gardie toimi usein näin.²⁶ Suosijoille esitetyt pyynnöt saattoivat tosin olla aivan millaisia tahansa: Jacob de la Gardie kysyi 1613 Oxenstiernalta, saisiko muuan Stubbe, Ernst Creutzin sukulainen, ottaa isänsä pään alas Viipurin linnan karjaportin pielestä, missä se oli keikkunut Kaarle-herttuan toimeenpanemista vuoden 1599 teloituksista saakka.²⁷

De la Gardie–Oxenstierna-akseliin kytkeytymisessä oli myös riskejä. Ernst Creutz joutui mukaan Oxenstiernojen ja Johan Skytten väliseen valtataisteluun. Skytte oli kuninkaallinen suosikki, alun perin aateliton, korkeasti koulutettu ja vallanhimoinen mies. Hän pyrki jatkuvasti rajoittamaan aristokraattien nousevaa valtaa ja ajoi aina kiih-

15. Mm. H. Ylikangas (1994) Ätten och våldet. Väldsbrotten i Norden vid övergången till nya tiden'. *Historisk tidskrift för Finland* 1994; (2000) *Aikansa rikoshistoriallisen kehityksen valaisijana*, Helsinki: WSOY, 11–47; P. Karonen 'A Life for a Life versus Christian Reconciliation. Violence and the process of civilization in the towns of the kingdom of Sweden during the years 1540–1700'. Teoksessa M. Lappalainen (1998) (toim.) *Five Centuries of Violence in Finland and in the Baltic Area. Publications of the History of Criminality Research Project*. Helsinki, 129–195.

16. Lappalainen (2001a) 17.

17. Reinholdsson (1998) 152–166; Samuelsson (1993) 253; Bean (1988) 187; Katajala (2001), mm. 137–138, 199.

18. Esim. Kurt Antell (1932) 'Arvid Tönnesons "underkastelse"' *Historisk Tidskrift för Finland*; Eric Anthoni (1935 ja 1937) *Till avvecklingen av konflikten mellan hertig Carl och Finland I–II*. Helsingfors; (1936) 'Finlands 1590-tal i historieskrivningen', *Historisk Tidskrift för Finland*; Ylikangas (1997) 331–340; Renvall (1949); Karonen (1999) 113–121; Lappalainen (2001a ja b) 64–74; Samuelsson (1993) 248–249.

19. Bearman (1993), mm. 1–3, 47–48, 93–97, 126–129, 175–179.

20. Lappalainen (2001b) s. 176–178; Lappalainen (2001a) 17–22; (2001b) 64–74.

21. Liivinmaan sodasta mm. Arvi Korhonen (1939 ja 1943), *Hakkapeliittain historia I. 1617–1625 ja II. 1626–1629*. Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja VI, VII. Helsinki: WSOY; Ragnar Liljedahl (1933) *Svensk förvaltning i Livland 1617–1634*. Uppsala.

22. Jacob de la Gardie Axel Oxenstiernalle Dalenissa 29.10.1623. *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevväxling (AOSB)*, Norstedt & Söners Förlag, Stockholm 1888–1956, osa II:V, 250–251; Korhonen (1939) 265–282.

23. Lappalainen (2001a) 12.

24. Esim. Bertil Boëthius (1931) 'Jacob Pontusson de la Gardie'. *Svensk biografisk lexikon (SBL)* 10. toim. Bertil Boëthius. Stockholm: Albert Bonniers förlag.

25. RA Oxenstiernska samlingen, brev till Axel Oxenstierna, Ernst Creutz Axel Oxenstiernalle Riikassa 21.10.1623; Jacob de la Gardie Axel Oxenstiernalle Dalenissa 29.10. 1623. *AOSB* II:V, 250–251, Riikassa 16.2.1625. *AOSB* II:V s. 320–321.

26. KA Biographica (Erik Tönneson Wildeman, Johan Boose, Clas Eriksson Slang) Pontus de la Gardien kirjeitä eri henkilöille, Reinhold Hausen (1917), toim: *Bidrag till Finlands historia V*, Spridda urkunder från tiden 1571–1589. Helsingfors: Finlands statsarkiv. 190–191, 196–197, 203, 233, 260, 271–272, 287, 348, 375–276; KA LT 7876:196.

27. Jacob de la Gardie Axel Oxenstiernalle Novgorodissa 15.1.1613. *AOSB* II:V s. 20–21.

keästi kruunun etua. Erityisesti hän vastusti Oxenstiernoja.²⁸

Oxenstiernalla ja Skyttellä olivat omat ystävänsä ja suosikkinsa miehitetyillä alueilla. Ernst Creutz toimi 1620-luvun lopulla Tarton käskynhaltijana. Aluksi hän hoiti virkaa yhdessä Erik Anderssonin (Trana) kanssa, joka kuitenkin pian siirtyi tärkeämpiin tehtäviin. De la Gardie valitti kirjeessään Tranan sanoneen, että jos kansleri on de la Gardien suosija, niin hänen suosijansa on Skytte.²⁹ Kun Skytte nimitettiin 1629 Liivimaalle kenraalikuvernööriksi, Ernst Creutz sai luopua Tarton käskynhaltijan virastaan ja hänet lähetettiin käskynhaltijaksi Norlantiin ja Pohjanmaalle.³⁰ Siirrolle voi löytää monia syitä, mutta osansa oli varmasti sillä, ettei Skytte halunnut olla vastustajiensa suosikkien ympäröimä.

Suosijat ja suosikit keskitetyssä valtiossa – Lorentz ja Ernst Johan Creutz

Ernst Creutz oli nousevan suurvallan palvelija, esimerkki aatelisesta, joka tuki kruunun valtaa ja hyötyi siitä itse suunnattomasti. Vuonna 1635 kuollut Ernst Creutz ei kuitenkaan ehtinyt nähdä keskitettyä aatelisvaltiota mahtavimmillaan, eikä hän myöskään todistanut poikiensa sosiaalista nousua kohti suurvallan huippua.

Vuoden 1634 hallitusmuodossa valettiin perustukset mahtivaltion hallinnolle, joka perustui kollegiojärjestelmään sekä rajusti uudistettuun paikallishallintoon lääneineen ja maaherroineen. Laajenevan ja ammattimaistuvan armeijan sekä keskushallinnon viroista tuli vallan, arvostuksen ja vaurauden lähteitä. Aatelismiesten kilpailu parhaisista mahdollisuuksista, viroista ja avioliittokumppaneista oli armotonta. Keskitetyssä valtiossa patronuksen roolin keskiaikaiset piirteet väistyivät vähitellen menneisyyteen. 1600-luvun patronus suosi klienttejään valtiojärjestelmän sisällä, edisti heidän uraansa ja yhdisti heidät hoviin, vallan keskukseen ja lähteeseen. Klientit puolestaan tukivat patronuksiaan poliittisesti ja taloudellisesti; osoittivat uskollisuutta väkivallattomassa, mutta armottomassa valtataistelussa.

Ernst Creutz oli onnistunut luomaan tärkeitä suhteita aristokratiaan. Sotilasuransa ansiosta myös hänen taloudellinen menestyksensä oli ollut huomattavaa. Maaomaisuuksiin perustuva vauraus antoi hänelle ja hänen balttilaiselle puolisolleen Katharina Hess von Wichdorffille mahdollisuuden kouluttaa perheen kaksi poikaa ulkomailla. Lorentz (1615–76) ja Ernst Johan (1619–84) kiersivät Euroopan yliopistoissa. Lorentz perehtyi vuoriteollisuuteen Hollannissa ja Ernst Johan mm. valtio-oppiin useissa Euroopan maissa.³¹

Suurvalta-ajan Ruotsi oli aatelisvaltio, jossa aatelissäädyn jäsenille oli privilegioiden ja eksklusiivisen ideologian turvin taattu ylivertainen asema valtakunnassa. Kollegiohallinnon parhaat paikat oli nekin taattu aatelisille. Aatelispoikien huono koulutustaso oli aluksi ongelma, joka huolestutti erityisesti Axel Oxenstiernaa. Aatelisvallan säilyttämiseksi oli tärkeää, että säädyn nuorukaiset olisivat riittävän koulutettuja professionalisoituvan hallinnon vaatimuksiin. Creutzien palatessa Ruotsiin virkoja riitti oppineille aatelisille. Aika oli Creutzien puolella. Pian virkoihin alkoi nimittäin olla tungosta, sillä uusia sukuja aateloitiin jatkuvasti. Erityisesti vanha alempi aateli joutui ahtaalle uusien, dynaamisten sukujen vyöryssä.³²

Vanha ylhäisaateli eli aristokratia muodosti korkeimman eliitin, hallitsi valtaneuvostoa, valtiopäivien ritarisäätystä ja korkeimpia virkoja sekä harjoitti eksklusiivista avio liittopolitiikkaa. Uudet kreivi- ja vapaaheralliset suvut, joita erityisesti Kristiinan aikana syntyi useita, eivät juuri päässeet tähän sisäpiiriin.³³ Ylhäisaatelin alapuolella kamppaili laaja alempi aateli, johon kuului 1500-luvun alemman rälssin sukujen lisäksi yhä enemmän ulkomaista aatelia sekä vasta-aateloituja perheitä. Ennen reduktioaikaa valtataistelua käytiin ensi sijassa aatelin sisällä, ei eri säätyjen välillä. Tässä taistelussa patronus-klienttiasetelmilla oli tärkeä rooli.

Tutkimuksessa patronus-klienttisuhteiden on usein oletettu hidastaneen valtion kehitystä ja professionalisaatiota, koska patronusten on oletettu järjestäneen virkoja suosikeilleen ja sivuuttaneen pätevämmät vir-

kojen tavoittelijat. Tätä näkökulmaa ovat vahvasti kritisoineet Fabian Persson ja Ingvar S. Elmroth. Perssonin mielestä monet tutkimukset ovat ajautuneet harhateille sekoittaessaan klienttijärjestelmän nepotismin ja virkojen oston kaltaisiin negatiivisiin ilmiöihin. Hänen mukaansa klienttijärjestelmän soveltaminen johti useasti siihen, että kyvykkäät palkittiin. Silmänpalvojen suosiminen ei ollut eduksi patronuksille.³⁴ Ingvar S. Elmrothin mukaan kaikki taas viittaa siihen, että virkoihin nimitettiin ennen kaikkea taitavimmat ja pätevimmat, olivat he sitten klienttejä tai eivät.³⁵

Ruotsi oli tehokas ja pätevin voimin hallittu valtio klienttijärjestelmästä huolimatta tai pikemmin sen takia. Koko uuden ajan alun yhteiskunta rakentui epätasa-arvolle ja henkilökohtaisille suhteille. Ilman säätyasemaa, sukulaisia ja suojelijoita koulutettukaan mies ei ollut pätevä, sillä hänen mahdollisuutensa toimia virassa vakuuttavasti olivat rajalliset. Klienttinä oleminen ja hyvä koulutus sekä kokemus eivät olleet toisensa poissulkevia seikkoja, päinvastoin. Hankkimalla virkoja klientteilleen aristokraatit pyrkivät tietenkin varmistamaan omia etujaan hallinnon eri portailla. Kuten Persson kirjoittaa, tämä ei tarkoittanut sitä, että virkoihin olisi nimitetty ketä tahansa. Kokemukseen ja koulutukseen kiinnitettiin yhä enemmän huomiota. Aristokraatit tukivat nuorukaisten opintoja ulkomailla.³⁶ Ja vaikutusvaltaisen patronuksen suositus, jossa henkilön ansioista ja kyvystä kerrottiin, oli 1600-luvun alkeellisissa informaatio-oloissa paras mahdollinen tae siitä, että henkilö todella oli sovelias virkaan. Klienttijärjestelmä tuki näin osaltaan professionalisoitumista.

Creutzeilla oli useita tärkeitä suosijoita. Heistä tärkein oli kuningatar Kristiinan suosikki ja Kaarle XI:n holhoojahallituksen päämies Magnus Gabriel la Gardie, Jacob de la Gardien poika. Toinen Creutzien keskeinen suosija oli kreivi Per Brahe, joka oli kenraalikuvernöörinä Suomessa samaan aikaan kun Lorentz Creutz hoiti Turun maaherran virkaa. Myöhemmin Brahe oli Ernst Johanin esimies Svean hovioikeudessa. Eurooppalaisen aateliskulttuurin ja statuskulutuksen sanansaattajana pidetty Magnus

Gabriel de la Gardie ja karu hallintonyrkki Per Brahe olivat henkilöinä varsin erilaisia. Molempien asemaa kuitenkin koettelivat valtataistelun kolhut ja poliittisen suosion ailahdukset.³⁷ Kolmas Creutzien, erityisesti Ernst Johanin, tärkeä suojelija oli kenraali Arvid Forbus, jonka veli oli naimissa veljesten tädin kanssa. Forbus kuului 1600-luvun suuriin sotasankareihin, ja hänestä tuli 1650-luvulla vapaaherra ja valtaneuvos. Skottilaistaustainen Forbus ei ollut statukseltaan Creutzeja korkea-arvoisempi, mutta hän oli veljeksiä parikymmentä vuotta vanhempi ja menestyksekkäs mies. Forbusin läheiset suhteet De la Gardien perheeseen kutoivat verkostoa entistä tiukemmaksi.³⁸

28. Skytte-Oxenstierna -asetelmaa on pohdittu monissa teoksissa, esim. Ahnlund (1947) 171–172; Rosén (1962) 546–550; Erik Anderssonista erityisesti Arvi Korhonen (1953), *Eerikki Antinpoika*. Helsinki: WSOY.
29. Jacob de la Gardie Axel Oxenstiernalle Riikassa 26.9.1624. AOSB II:V s. 300–301.

30. Liljedahl (1933) 329, 487–540; Kustaa II Aadolf Ernst Creutzille 4.10.1631, KA Biographica (Creutz, Ernst); Ernst Creutzin vaiheista Tartossa ja Pohjanmaalla tarkemmin Lappalainen (2001b) s. 91–116, 155–167.

31. Jussi Nuorteva (1997) *Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 177, Bibliotheca historica 27. Helsinki: Suomen kirkkohistoriallinen seura, 364, 372, 386–434, 506.

32. Ulf Sjödel (1976) *Infödda svenska män av ridderskapet och adeln. Skrifter utgivna av vetenskapsocieten i Lund 72*. Lund: CWK Glerup, 34–35, 58–62, 82. *David Gaunt, Utbildning till statens tjänst. En kollektivbiografi av stormaktstidens hovrätsauskultanter 34–40*; Nuorteva (1997), 382–338; Droste (1998) s. 46.

33. Mm. K. Ågren (1976), 'Rise and Decline of an Aristocracy. The Swedish social and political elite in the 17th century.' *Scandinavian Journal of History* vol.1; Åsa Karlsson (1997), 'Enväldets politiska elit. Släkt- och ätenskapsband inom rådsretsen 1680–1718'. *Historisk Tidskrift*; erit. 616.

34. Persson (1993), 51, 64–65.

35. Elmroth (2001) 165–174.

36. Nuorteva (1997) 384–437.

37. Magnus Gabriel De la Gardiesta esim. G. Wittrock, 'Magnus Gabriel De la Gardie', *SBL* 10, 657–680, 'En barock historia', teoksessa *Tre Karlar, Karl X Gustav, Karl XI, Karl XII*. Livrustkammaren: Stockholm, 113–134; P. Nordman (1904) *Per Brahe. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland LX*. Helsingfors, Bedoire (2001) 37–47, 127–133; Rudolf Fähræus (1936) *Magnus Gabriel de la Gardie*. Stockholm: Gebers.

38. G. Elgenstierna (1926) *Den introducerade svenska adelns ättartavlor II*, Norstedt & Söners Förlag, Stockholm 792–793; B. Hildebrand (1964–1966) 'Forbus'. *SBL* 16. Stockholm: Bonniers, 271–273.

Samaan aikaan kun Lorentz Creutz toimi yli kolmekymmentä vuotta vuorikollegiossa eri tehtävissä, hän työskenteli samaan aikaan myös paikallishallinnon ja oikeuslaitoksen viroissa sekä erilaisissa komissioissa.³⁹ 1670-luvulla hänestä tuli ensin kamarineuvos ja lopulta amiraali. Poikkeuksellisen taitava ja häikäilemätön Lorentz loi valtavan maaomaisuuden, jonka sydän oli yhä Etelä-Suomen rannoilla. Itä-Uudellemaalle ja Kymenlaaksoon hän rakensi suorastaan ”imperiumin” vaimonsa sukulaisten ja muutaman muun läheisen perheen kanssa.⁴⁰ 1654 Lorentz kohotettiin vapaaherraksi yhdessä veljensä kanssa.

Ruotsin rautateollisuuden pioneeri Jacob de la Gardie tuki ilmeisesti Lorentz Creutzin opintoja. Aristokratian sisäpiirissä oli miehiä, jotka tukivat ja kehittivät tarmokkaasti vuorityötä. Kollegion asessoreiksi rekrytoitiin 1630- ja 1640-luvulla useita nuorukaisia, joiden isät olivat olleet Jacob de la Gardien alaisia Liivinmaalla. Viran sai myös Creutzien vanhana palvelijana tunnettu mies Henrik Teitt. Creutzin aikana kollegioon muodostuikin eteläsuomalaisen aatelismiesten vahva ryhmä, joita yhdistivät sukulaisuussiteet sekä suhde de la Gardien perheeseen.⁴¹

Magnus Gabriel de la Gardien asema oli vahvimmillaan 1660-luvun lopussa ja 1670-luvun alkuvuosina, mikä heijastui Creutzin veljesten urakehitykseen. Lorentz Creutz johti 1660-luvun lopussa Taalainmaan noitahysteriaa selvittävää komissiota, joka tuomitsi kuolemaan joukon noituudesta syytettyjä. Kirjeessään de la Gardielle Creutz kuvasi raastavin ilmaisin pahuuden onnistunutta karkottamista, ja pyysi sitten kutakuinkin suoraviivaisesti de la Gardielta kamarineuvoksen virkaa.⁴²

Kaarle XI:n holhoojahallituksen aikana sekä Kaarle XI:n noustua valtaistuimelle valtaneuvostoon noussut Lorentz Creutz kuului De la Gardien uskollisiin kannattajiin. Holhoojahallituksen aikana aatelin sisäiset ristiriidat kärjistyivät. De la Gardiella oli lukuisia poliittisia vastustajia, jotka eivät katsoneet hyvällä Lorentz Creutzin suosikkiasemaa, hänen lukuisia tuottoisia virkojaan ja rooliaan kuparikaupassa. De la

Gardien pahimman poliittisen vastustajan Johan Gyllenstiernan ansiosta Creutz joutui luopumaan paikastaan vuorikollegiossa ja hänet sysättiin hoitamaan virkatehtäviä Suomeen. Pyynnöistään huolimatta hän ei päässyt takaisin vuorikollegioon.⁴³

Magnus Gabriel de la Gardien ja Lorentz Creutzin asema koheni, kun de la Gardien nuori sisarenpoika Kaarle XI nousi valtaan 1672. Joulukuussa 1673 Lorentz sai vihdoinkin haluamansa kamarineuvoksen viran. De la Gardien uusi suosion kausi ei kuitenkaan kestänyt pitkään, sillä hänen asemaansa vastustavien ylemmän aatelin edustajien sekä aristokratian asemaa kritisoivan alemman aatelin vaikutusvalta kasvoi jatkuvasti. Lorentz Creutzin kuitenkin onnistui päästä kuninkaan suosioon, eikä de la Gardien alamäki vaikuttanut häneen. 60-vuotiaana Lorentz ei enää ollut riippuvainen patronuksesta: hän oli luonut henkilökohtaisen luottamussuhteen hallitsijaan, eikä tarvinnut enää De la Gardieta välittäjäksi. Päinvastoin: Lorentz puolusti nyt patronustaan kuninkaan edessä.⁴⁴

Kuninkaan usko Creutzin kykyihin johti lopulta kuitenkin katastrofiin. Kamarikollegio ja amiraliteetikollegio olivat jatkuvasti sotajalalla, kun tärkeän laivaston varustaminen ei ottanut onnistuakseen. Lorentz Creutz sai hallitsijan epäilemään amiraliteetikollegion hallinnon kyvykkyyttä, ja 1675 kuningas nimittikin Creutzin amiraaliksi antaen hänelle laajat valtuudet murjoa kollegion talous ja toiminta uusiin uumiin. Keväällä 1676 siviilivirkamies Creutzista tuli laivaston päällikkö, jonka oli johdettava laivasto sotaan tanskalaisia vastaan. Kaikki päättyi Öölannin edustalla 1.6.1676, kun amiraalinalus kokemattoman Creutzin virheen johdosta räjähti. Lorentz Creutz ja sadat muut saivat surmansa.⁴⁵

Ernst Johan Creutz⁴⁶ eteni urallaan tahmeammin kuin veljensä. Hän oli poikkeuksellisen oppinut, mutta luonteeltaan niin hillitön, teräväkielinen ja varsinkin juovuksissa väkivaltainen, että hankkiutui jatkuvasti vaikeuksiin. Ernst Johan pysyi pinnalla piinokovan juridis-hallinnollisen ammattitaitonsa sekä veljensä ja patronustensa tuen avulla.

Ernst Johan Creutz palasi opintomatkal-

taan 1640-luvun alussa, ja hänet nimitettiin 1644 Svean hovioikeuden asessoriksi. Svean hovioikeus oli kollegiojärjestelmän vanhin osa, perustettu jo 1614. Siksi aristokratiaan niveltynyt sukuvalta oli siellä vieläkin voimakkaampaa kuin vuorikollegiossa. Svean hovioikeus oli vuosikymmeniä ollut tiukasti Oxenstiernojen eri sukuhaarojen ja heille sukua olevien Sparre- ja Brahe-sukujen käsissä.⁴⁷ Kuvaavaa on että eräs nuorukainen valitti 1640-luvun alussa Svean hovioikeuden presidentille Per Brahelle, että hovioikeuteen oli mahdotonta päästä auskultoitmaan ilman patronusta.⁴⁸ On vaikea tietää, miten Ernst Johan onnistui rekrytoitumaan tähän sisäänpäin lämpiävään joukkoon. Oliko taustalla Brahe, joka oli toiminut Suomessa kenraalikuvernöörinä, Lorentz-veli vai molemmat? Suurvalta-aika on jättänyt jälkeensä paljon niin kollegiohallintoa kuin klienttisuhteitakin koskevaa lähdemateriaalia, mutta monet yksinkertaisetkin kysymykset jäävät silti vaille vastausta.

Jouduttuaan ajattelemattomien puheiden ja väkivaltaisen käytöksensä vuoksi vaikeuksiin hovioikeudessa, Ernst Johan sai 1652 Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherran viran ja siirtyi asumaan residenssi-kaupunkiinsa Helsinkiin. Ernst Johan Creutz kiitti tästä virasta ensi sijassa Magnus Gabriel de la Gardieta, mutta lausui kiitoksia myös Per Brahea kohtaan.⁴⁹ Rakennuttaessaan Helsinkiin uuden komean residenssitalon Creutz järjesti rakennukseen myös veralla päällystetyn huoneiston Brahen mahdollisia vierailuja varten.⁵⁰ Ernst Johan kiitti ylitsevuotavasti myös Forbesia, joka oli hänen mukaansa kirjoittanut Lorentzille Ernst Johanin tarvitsevan paremman viran.⁵¹

Kun Ernst Johan oli yli kymmenen vuotta hallinnut kaukaista lääninään, hän kirjoitti de la Gardielle ja pyysi parempaa virkaa. Samaan aikaan Lorentz pyysi Brahelta parempaa tehtävää veljelleen. Toiveissa oli, että Ernst Johan pääsisi takaisin Svean hovioikeuteen.⁵² Tukholmaan hurjamaineista miestä ei huolitettu, mutta paremman viran hän joka tapauksessa sai: Creutzista tuli Västmanlandin maaherra, jonka residenssi sijaitsi valtakunnan vanhoilla sydänmailla Västeråsissa.

Västeråsissa Ernst Johan joutui turvautumaan De la Gardien apuun ajaututtuaan vakavaan suuret mittasuhteet saavuttaneeseen

39. Lorentz Creutzin elämänvaiheet tiivistettynä ”Lorentz Creutz d.ä.” *SBL* 9. Stockholm: Bonniers, 86–95.
40. Ks. erityisesti Katajala (2001) 220–285; Olle Sirén (1980) *Sarvlaks. Gårdsbushållningen och gårdssambället från 1600-talet till 1900-talet*. Folklivsstudier XII. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 17–22; Antell (1956) 106–173; Matti Korhonen (1981) *Vehkalahden pitäjän historia II*. Hamina: Vehkalahden kunta, 246–259.

41. Mirkka Lappalainen (2002) ’Släkt och stånd i bergsskollegium före reduktionstiden’, *Historisk Tidskrift för Finland*, 2/2002, 145–172.

42. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 24.8.1669.

43. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 19.8.1670; G. Rystad (1955) *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten. Studier i Sveriges inre politik 1660–1680*. Lund: CWK Gleerups förlag, 64. Holhoojahallituksen politiikasta ks. mainittu Rystadin teos sekä esim G. Wittrock (1914): *Karl XI:s förmyndares finanspolitik Gustaf Bondes finansförvaltning och brytningen under Bremiska kriget 1661–1667*. Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 15:3, Uppsala 1914.

44. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 25.11.1675; Wittrock (1931), 670–671. Kaarle XI:n ajan alkupuolen poliittisesta ilmastosta mm. Rystad 1955 sekä G. Rystad (2001) *Karl XI. En biografi*. Falun: Historiska Media.

45. E. Wendt (1950), *Amiralitetskollegiets historia I, 1634–1695*. Lindbergs: Stockholm, 255–271; A. Zettersten (1903), *Den svenska flottans historia åren 1635–1680*. Norrtelje, 20–21, 471–481.

46. E.J. Creutzin elämänvaiheet tiivistettynä Bertil Boëthius, ”Ernest Johann Creutz” *SBL* 9 (Stockholm 1931), s. 97–99.

47. Tiedot kerätty G. Elgenstiernan sukutauluista teosarjasta *Den introducerade svenska adelns ättartavlor* sekä A. Anjou matrikkelista (1899) *Kongl. Svea hovrätts presidenter samt embets- och tjenstemän 1614–1898*. Eksjö.

48. Sture Pétren (1964) *Ur Svea hovrätts historia 1614–1654*, Stockholm: P.A.Norstedt & Söners förlag, 90.

49. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Ernst Johan Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 16.1.1664. RA, Skoklostersamlingen, E 8140, Lorentz Creutz Per Brahelle 15.4.1664. E.J. Creutzin ongelmista hovioikeudessa: RA Svea hovrätt, huvudarkivet, Svea hovrätts protokoll 1648–1650; RA Svea hovrätt, Liber causarum, E VI a 2 a a, vol 125 (1649).

50. Eino E. Suolahti (1950) ’Ensimmäinen Vironniemen Helsinki’. *Helsingin kaupungin historia I*, 325–326.

51. LUB, Topographica (Finland), E.J. Creutz Arvid Forbusille 6.4.1664.

52. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Ernst Johan Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 16.1.1664. RA, Skoklostersamlingen, E 8140, Lorentz Creutz Per Brahelle 15.4.1664.

seen konfliktiin kirjuriinsa (!) kanssa.⁵³ Nöyryyttävä tapahtumasarja ei kuitenkaan estänyt De la Gardieta ja Lorentzia 1670-luvun alussa kannatellutta poliittista korkeapainetta tarttumasta Ernst Johaniinkin. Hän sai 1674 Turun hovioikeuden presidentin viran ja pääsi sitä kautta valtaneuvokseksi. Taustalla vaikutti de la Gardie, jota Lorentz kiitti näiden virkojen järjestelämisestä.⁵⁴

Creutzit myös suosittelivat patronuksilleen omia sukulaisiaan ja klienttejään. Yleensä kyseessä oli jokin tietty virka, jonka Creutzit tiesivät olevan vapaana. Lorentz sai kiittää de la Gardieta myös suosituksista, joita tämä oli hänen poikiaan varten kirjoittanut.⁵⁵

Retoriikasta toimintaan

Vaikka 1600-luvulla puhutaan yleisesti patronuksista ja suosijoista ja vaikka esimerkiksi kirjemateriaalia on säilynyt runsaasti, on ilmiön tutkiminen yhä vaikeaa ja esimerkiksi Creutzien patronus-klienttiverkoston tyhjentävä selvittäminen mahdotonta. Koska vauraat ja vaikutusvaltaiset aristokraatit ovat jättäneet jälkeensä kattavia kirjekokoelmia, aristokraattien klienttiverkostoja on helpompi tutkia kuin tärkeitä paikallistason suhteita.⁵⁶

Kaikista klienttisuhteista ei edelleenkaan ole lähteitä – materiaalia on säilynyt osin hyvin satunnaisesti – tai niiden löytäminen on vaikeaa. Toisaalta taas säilynyt lähdemateriaali, uskollisuudenvaloja ja kiitosta tihkuvat kirjeet, johdattavat helposti liioittelemaan klienttisuhteiden ulottuvuuksia tai merkitystä.

Patron-sanana käyttö esimerkiksi kirjeessä ei välttämättä tarkoita sitä, että kirjeen kirjoittajan ja vastaanottajan välillä on klienttisuhte. Drosten mukaan käyttämällä patron-sanaa kirjoittaja ilmaisee tarvitsevansa vastaanottajan apua.⁵⁷ Toisaalta monet klientit eivät lainkaan käytä *patron*-sanaa, vaan ilmaisuja *gynnare* ja *befordrare*.

Monet tutkijat ovat käsitelleet sitä, miten aidoiksi klienttien uskollisuudenvakuuttelut tulisi tulkita. Heiko Drosten mukaan 1600-luvun aateliskulttuuria korostettiin virallisissa yhteyksissä. Patronuksen kunnia ja klientin uskollisuus sai sanoissa ja symbolisissa

teoissa konkreettisen ja näkyvän muodon.⁵⁸ Uskollisuudenvakuutuksia esiintyy kuitenkin myös kirjeissä, jotka on osoitettu henkilöille, joiden välit kirjoittajan kanssa olivat vähemmän lämpimät, esimerkiksi Johan Skytten kirjeet Axel Oxenstiernalle on valeltu ystävyyttä ja ikuista palvelushalukkuutta osoittavilla ilmaisuilla.⁵⁹ Allekirjoitusta edeltävät, palveluhaluista korostavat ilmaisu-ot ovat normaalia 1600-luvun kirjekoh- teliaisuutta, josta ei voi päätellä juuri mitään kirjoittajan ja vastaanottajan välisestä suhteesta.

Creutzien ja heidän suojelijoidensa suhteissa tiedonvaihto oli keskeisellä sijalla. 1600-luvulla informaatioyhteydet olivat hyvin hataria ja tieto oli arvokasta. Creutzit kirjoittivat usein sotatapahtumista tai välittivät suosijoilleen tietoja näiden läänitysten asioista. Uudenmaan ja Hämeen maaherrana toimiessaan turhautunut Ernst Johan kirjoitti Forbesille ja kiitti tätä kirjeenvaihdosta ja ”kommunikaatiosta” valittaen, ettei itse voinut kirjoittaa yhtä paljon. Hänen hallintoalueellaan kun ei tapahtunut juuri mitään sellaista, minkä tietämisestä olisi valtaneuvokselle hyötyä.⁶⁰

Creutzien uskollisuus patronuksiaan kohtaan ei käytännössä yletynyt kirjeretoriikan ylenpalttisten uskollisuudenvakuutusten tasolle. Ernst Johan, joka oli veljeään riippuvaisempi suojelijoistaan, onnistui jopa suuttamaan Brahen vastustettuaan ritarihuoneella käydyssä epävirallisessa keskustelussa kreivillisiä erityis oikeuksia.⁶¹ Patronukset auttoivat kyllä Creutzeja, ja tuki ja yhteistyö olivat ratkaisevia muutamissa veljesten elämän käännekohtissa, mutta lukuun ottamatta Lorentz Creutzin ja Magnus Gabriel De la Gardien yhteistyötä 1660- ja 1670-luvulla ei kanssakäyminen ollut erityisen läheistä. Creutzit kyllä muiden tavoin haalivat patronuksiaan ja muita aristokraatteja perheensä hautajaisiin ja muihin juhliin, missä nämä yhdessä ruoan, kulkueiden ja muun mahtailun kanssa toimivat isäntäperheen statussymboleina.⁶²

Herra ja palvelija, patronus ja klientti

Herran ja palvelijan väliset siteet muovau-

tuivat uudelleen, kun keskittäminen, professionalisoitua hallinto ja sukulaisuusjärjestelmien murros muotoilivat uudelleen sosiaalisia rakenteita. Menestyäkseen myös periferian aatelisten oli kytkeydyttävä keskukseen ja aristokraatteihin. Lisääntyvät koulutusvaatimukset ja uusien aatelissukujen tulva olivat liikaa monelle vanhalla paikalliselle mahtisuvulle, jotka sammuiivat tai taantuivat.

Todennäköisesti asema yhteiskunnallisessa hierarkiassa vaikutti siihen, miten riippuvaisia klientit olivat patronuksistaan. Korkea-arvoiset aateliset olivat läheisessä tekemisissä koko ylhäisaatelin kerman kanssa. Heillä oli hyvät mahdollisuudet juonia valtakuvioissa ja toimia poliittisten tuulahdusten mukaan sekä olla itse yhteydessä hallitsijaan. Sen sijaan paikallisen eliitin jäsenet, kuten porvarit ja aatelittomien virkamiesten laaja joukko, olivat varmasti riippuvaisempia paikallisesta kartanonherrasta tai muista mahtimiehistä, joiden klienteiksi he olivat onnistuneet pääsemään.

Patronus-klienttisuhteet olivat valtataistelun tärkeitä aseita ja asemien ryhmittäjiä. Ne myös tukivat valtionmuodostusta. Nykyään nepotismia ja suosikkihallintoa pidetään vaarallisina, demokratiaa uhkaavina ja valtion toimintaa rajoittavina piirteinä. 1600-luvulla suosikki- ja sukulaissuhteisiin perustunut hallinto oli itsestäänselvyys. Patronus-klienttijärjestelmän avulla rekrytoituttiin ja osittain pätevoidyttiinkin vahvistuvan hallintokoneiston palvelukseen. Klientin lojaalisuus patronusta kohtaan oli joka tapauksessa alisteinen ensi sijaiselle uskollisuuden kohteelle: kruunulle.

Patronuksen arvo suhteessa klientteihinsä perustui nimenomaan siihen, että hänen välityksellään klientit pääsivät kiinni kruunun säätelemiin houkutteleviin etuihin: vir-

koihin, läänityksiin, aatelistarvoihin. Vahva valtio, jolla näitä pääomia riitti jaettaviksi, oli kaikkien asianosaisten edun mukainen: aateliset ja menestyshakuiset aatelittomat rakensivat sitä päästäkseen osallisiksi tuotoista. Pyytäessään patronuksiltaan apua Creutzit vetosivat haluunsa palvella kruunua tavalla, joka hyödyttäisi sitä eniten.⁶³ Kruunun etuun vetoaminen oli vahva argumentti, joka ohitti kaiken muun. ■

53. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Ernst Johan Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 15.6.1669.

54. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Ernst Johan Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 10.4.1676.

55. Esim. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle, ei päiväystä (1671), 20.6.1670; 20.3.1672; 10.4.1674; 28.2.1676; RA, Skoklostersamlingen, E 8140, E.J. Creutz Brahelle 2.6. ja 27.6. 1677.

56. Paikallistason klienttiverkostoista ks. Sari Forsström (1999) 'Fragment av nätverkens struktur och funktion i reduktioistidens Finland', teoksessa Peter Aronsson, Solveig Fagerlund, Jan Samuelsson (toim.) *Nätverk i historisk forskning – metafor, metod eller teori. Rapport från växjö universitet, Humaniora, Nr 1 1999*, Växjö Universitet.

57. Droste (1998) 41.

58. Droste (1998) 34–35.

59. Ks. Johan Skytten kirjeet Axel Oxenstiernalle 1612–1642, painettuna AOSB II:10, 163–386. Vrt. Persson (1993), 60–61.

60. LUB, De la Gardieska samlingen, E.J. Creutz Arvid Forbusille 9.3.1657.

61. Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdagsprotokoll, 25.4. 1655, 50–58 ja Brahen kirje 25.4.1655, Bilaga L, 289–290.

62. Esim. RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 1.10.1675; E 1409, Erik Fleming Magnus Gabriel de la Gardielle 22.2.1671; RA, Bengt Horns samling, E 4298, Lorentz Creutz Bengt Hornille 26.3.1671; RA Skoklostersamlingen, E 8140, Ernst Johan Creutz Per Brahelle 10.7.1647.

63. Ks. esim RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Ernst Johan Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 16.1.1664; RA, De la Gardieska samlingen, E 1375, Lorentz Creutz Magnus Gabriel de la Gardielle 10.8. 1670.